

За Земята

Приятели на Земята България

www.zazemiata.org

Концентрацията на земеделието в България Необходимите реформи

В този доклад накратко се представят причините за свръхконцентрацията на селското стопанство в България и се разглежда липсата на адекватна правителствена реакция на този процес. Разясняват се негативните му ефекти и се предписват възможни посоки за реформиране на сектора на национално и европейско ниво. Българският казус се поставя в светлината на сходни процеси в други европейски страни. Посочват се и тенденциите за признание на проблема на международно ниво. В докладът също се очертават основни посоки за възможни реформи, чрез които да се ограничи свръхокрупняването на сектора, както и негативните ефекти, съпътстващи свръхокрупняването.

Изследването има следната структура: в първата част се щрихират тенденциите към свръхконцентрация на селското стопанство в България. Препраща се и към предишни изследвания на „За Земята“ върху този проблем. Сходни заключения могат да се открият и в други актуални изследвания на сектора. По-конкретно цитираме разработки на Българска академия на науките и на Института за пазарна икономика, които имат сходни заключения за развитието на българското земеделие. В следващата част се показва защо е уместно свръхконцентрацията да бъде наричана „заграбване на земя“. След това се проследяват основните национални и международни фактори, водещи до заграбването на земите в България. В последствие се посочват ключовите негативни социални, екологични и икономически ефекти от заграбването на земя и свързания агропромишлен модел за производство на храни. След това са изредени тенденциите към обръщане на консенсуса на международно ниво и предписването на реформи и добри практики от Европейския Парламент и Организацията за прехрана и земеделие към ООН (ОПЗ) за възпиране на свръхконцентрацията на земята. В края са предписани редица възможни посоки за реформиране на сектора на национално и европейско ниво.

Въведение	стр. 1
Свръхконцентрацията на земята в България	стр. 2
Защо говорим за заграбване на земята?	стр. 3
Причините: търговската либерализация и субсидираното земеделско производство	стр. 4
Причините: стимулирането на търсенето на земя за нехранително индустриално производство	стр. 7
Причините: спецификите в България	стр. 8
Защо заграбването на земята е обществен проблем?	стр. 10
Международното признаване на проблема и добри практики	стр. 15
Какви са необходимите реформи у нас?	стр. 18
Препоръки за политики	стр. 19

Свърхконцентрацията на земята в България

Проблемите, свързани със заграбването на земя заемат все повече пространство в публични дебати. С понятието се препраща към големи инвестиционни сделки за придобиване на правата върху земеделски земи, водещи до свръхокрупняването на земеделието. Става въпрос най-често за големи чуждестранни инвеститори, но в редица случаи те са и местни. Изследванията показват¹, че българското земеделие е свръхокрупнено. Основните инвеститори не са международни компании, а едри български предприемачи. От значение са конкретните икономически, социални и екологични ефекти от практическата свърхконцентрация, а не формата, която приема. Свръхокрупняването на земята е процес, който може да се наблюдава в цяла Европа. През 2013 г. в ЕС едва 3,1% от стопанствата контролират 52,5% от използваната земеделска площ (ИЗП); 76,2% от стопанствата имат достъп до само 11,2% ИЗП. За периода от 2003 г. до 2013 г. ЕС губи 1/3 от земеделските си стопанства: те спадат от 12 млн. до 8 млн. Тенденциите към свръхокрупняване карат много европейски правителства да предприемат мерки срещу негативните последици от този процес и/или да го предотвратят, но в България политиките продължават да са фокусирани върху подпомагането на окрупняването на сектора. Проблемът вече е признат и на европейско ниво. През април 2017 г. Европейският парламент прие резолюция, с която разпознава проблема и предписва редица възможни реформи за преодоляването му. В момента Европейската комисия работи върху документ, който да посочи на страните-членки какви политики и закони могат да бъдат въведени, без да се нарушава общностното право.

Липсата на активна политика за спиране на заграбването на земя в България е озадачаваща, защото у нас темповете са значително по-бързи и заграбването на земя е видимо по-изразено. За 2013 г. средните стопанства (с ИЗП от 2 до 10 ха) в България имат тройно по-малък дял спрямо средните нива в ЕС. Едва 11% от стопанствата в България са средни. От 2005 г. до 2013 г. броят на стопанствата у нас спада с над 50%. За сравнение в същия период спадът в Австрия е 17%, а в Румъния – 15%. През 2013 г. в България 4% от производителите стопанисват 85% от земеделската земя, а 1,5% от животновъдните стопанства ползват 66% от земята. Това остро неравенство е отразено и в разпределението на субсидиите – около 75% от директните субсидии се разпределят между сто свързани лица, както показва доклад на Института за икономически изследвания към БАН².

Степента на неравенството в разпределението на земята се измерва чрез Коефициент на Джини (Gini) за поземленото неравенство. Чрез стандартния Джини индекс се съизмерват доходните неравенства. Стойност 0.0 отбелязва абсолютно равенство, а 1.0 е абсолютно неравенство. Когато говорим за разпределението на земя, при коефициент на Джини от 1.0 ще имаме ситуация, в която едно стопанство има достъп до цялата земя, а при коефициент на Джини 0.0 всички стопанства ще имат еднакъв достъп до земя. България е първенец в ЕС по поземлени неравенства спрямо коефициента Джини за разпределението на земята. Коефициентът за България е 0.93, а в Румъния е 0.77; в Полша 0.62; в Италия 0.69, а в Швеция 0.62. Средната стойност за ЕС е 0.82. За да са уместни реформите, от които секторът има спешна нужда, трябва да се отчетат факторите, водещи до свръхокрупняването на земята, както и негативните последици от свърхконцентрацията или заграбването на земя.

¹ За Земята. 2016. „Концентрацията на земеделието в България“. Вж. също БАН. 2016. Годишен доклад 2016. „Икономическо развитие и политики в България. Тема на фокус: Аграрният сектор като фактор за икономическото развитие на България“. БАН – Институт за икономически изследвания. И двете изследвания представят подробни емпирични данни за свърхконцентрацията на земята в България.

² БАН. 2016.

Защо говорим за заграбване на земята?

Понятието заграбване на земята доби голяма популярност около хранителните кризи през 2008 г., които доведоха до сериозна политическа нестабилност в редица страни. В началото медиите се фокусираха върху новите играчи на международните пазари за земеделска земя като Саудитска Арабия, Южна Корея и Китай, които закупуват мащабни поземлени масиви в развиващи се страни. Въпросните държавни инвестиции са мотивирани от страховете, че хранителните кризи могат да доведат до хранителна несигурност. Мащабното закупуване на земя от тези държави цели да се гарантира националната хранителна сигурност. В международните медии понятието бе проектирано и върху индивидуални и/или институционални субекти (напр. инвестиционни фондове), които закупуват земя със спекулативни, а не с производителни намерения. В последствие терминът бе значително разширен в научните изследвания, защото процесът е много по-дълбок.

В актуалните дебати¹ **заграбването на земя вече не се мисли от гледна точка на формата, която приема, а от гледна точка на реалните ефекти от процеса на свръхконцентрация на земята.** От перспективата на ефектите конкретното действащо лице няма значение. От дефиницията на заграбването на земя е изключен профила на инвеститора – държавна или частна институция; международна или национална; без значение е и дали сделките са легални или корупционни. Юридическата собственост също е вторична за дефиницията; свръхконцентрацията може да е задвижвана от малко на брой, но много големи арендатори, които не закупуват земята, а я взимат под аренда, както е и у нас. В известен смисъл арендата може да функционира и като начин да се избегне отговорността за поддържането на продуктивността на почвите – след изхабяването на почвите арендаторите могат да се преместят по-лесно от собствениците. **Икономическите, социалните и екологичните ефекти от свръхконцентрацията са идентични, без значение е дали инвеститорът е (или не е) от същата нация; дали е нарушил формално закона; дали е взел земята под аренда или я е закупил; и дали се е възползвал от преки (политически) или непреки (икономически) форми на принуда.** От тази перспектива изследователите говорят за заграбване на управлението и съотнасят този процес към други съизмерими процеси на заграбване на общественозначими ресурси (като вода, енергия, храна и др.). Например има случаи на заграбване на общественозначими ресурси чрез концесиониране или други форми на публично-частни партньорства, а не чрез директна продажба.

Чрез разширяването на значението на понятието става ясно, че процесите на свръхконцентрация на земеделската земя в Европа също трябва да бъдат подведени под общото понятие заграбване на земя.² Българският случай е емблематичен за това, че заграбването може да е задвижвано от местни инвеститори. У нас земята е свръхконцентрирана в ръцете на малко на брой големи арендатори, а не собственици.

1 За актуалния дебат върху понятието вж. Borras, S., Franco, J., Gómez, S., Kay, C. and Spoor, M., 2012. "Land grabbing in Latin America and the Caribbean", *The Journal of Peasant Studies*, 39:3-4, 2012, p. 851. Вж. също TNI. 2012. *The Global Land Grab: A Primer*

2 TNI. 2016. *Land grabbing and land concentration in Europe. A Research Brief.*

Причините: търговската либерализация и субсидираното земеделско производство

Разширяването на понятието е изключително важно, защото процесите на заграбване на земя не са ефект от хранителната криза, а сред основните ѝ причинители. През 1990-те години се наблюдават процеси на уедряване на земеделското производство и в частност на управлението на земеделската земя в цял свят. Процесите са свързани и с либерализацията на международната търговия със земеделски стоки. През 1995 г. се създава Световната търговска организация (СТО); тогава за първи път международната търговията със земеделски продукти е включена в преговорите за либерализация (в Общото споразумение за митата и търговията (ГАТТ), което предшества СТО, земеделието не е включено). Това дава възможност на големите агробизнеси в Западна Европа и САЩ, които са силно субсидирани от държавата, да влязат в неравна конкуренция с по-слабите производители от развиващите се страни.¹ Постепенно се стига до задълбочаване на окрупняването на сектора на световно ниво.

Окрупняването в световен мащаб е подсилено от либерализацията на търговията, но не е единствено нейн продукт. Сред решаващите причини е силно субсидираната земеделска промишленост в Западна Европа и САЩ.² Например в ЕС през 1980-те години Общата селскостопанска политика (ОСП) преразпределя над 70% от общия европейски бюджет (основно към едрите земеделски производители). Днес процентът е по-нисък (под 40%), но процесите по окрупняване се натрупват във времето, т.е. инвеститорите, които са получавали дългогодишна държавна подкрепа имат (непазарно) конкурентно предимство спрямо останалите (като семейните стопанства и младите фермери).

Разбира се, трябва да се прави разлика между различните схеми за публични плащания – директни или на единица площ.³ От централна значимост е това, че основната част от европейските субсидии се разпределят на база на използваната земеделска площ, т.е. колкото по-голямо е едно стопанство, толкова по-голяма субсидия получава. Възприетите схеми за субсидирането на земеделието в България имат преки ефекти върху процесите на окрупняване на сектора и повишаването на цените на земята, стимулирайки основно монокултурното производство като цяло (и зърнопроизводството и производството на маслодайни култури в частност) за сметка на сектори с висока добавена стойност като зеленчукопроизводството и животновъдството, както показва и скорошно изследване на Института за пазарна икономика.⁴

Трансформациите във водещите стопански политики след 1980-те преориентира икономиките на много от развиващите се страни от нетни износители към нетни вносители на храни. Това е породено не само от субсидираното европейско едромасщабно земеделие, но и от други фактори: търговската либерализация и експортно-ориентираното развитие, премахване на националната подкрепа за местните производители на храни.

1 Вж. Jafri, A. 2015. Trade Liberalization and WTO : Impacts on Agriculture and Farmers. Focus on the Global South. Вж. също White, B. (peg.), et al. 2013. The New Enclosures: Critical Perspectives on Corporate Land Deals (Critical Agrarian Studies). Routledge

2 Плак мам

3 https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/direct-support/direct-payments/docs/direct-payments-schemes_en.pdf

4 <http://ime.bg/var/images/Direct-Payments-Impact-in-Bulgaria.pdf> Сходни заключения могат да се открият и в други доклади за трансформацията на земеделието през последното десетилетие, вж. БАН 2016; За Земята 2016

Заграбването на земите засилва нехранителното земеделско производство и не разрешава хранителните кризи) От 1998 до 2003 Гана повишава вноса си от ЕС на доматиено пюре със 650%, местните земеделци губят 40% от пазарите си, защото и цените спадат значително. От 1999 г. до 2004 г. вносът на субсидирано пилешко месо (основно от ЕС) в Камерун, след значително намаляване на митата, се увеличава с 300%. Поради това 92% от местните производители на пилешко месо фалират, а по 110 000 души на година губят работните си места от 1994 г. до 2003 г. Организацията за прехрана и земеделие (ОПЗ) документираща хиляди такива случаи на рязка поява на търговски дисбаланси при основни хранителни продукти в развиващите се страни за периода 1980-2003 г.¹ Фалитите на дребните и средните земеделски производители са сред условията, които позволяват заграбването на земите от едри инвеститори. Техните инвестиции често не са ориентирани към производството на храна, а на технически култури. Според Поземлената матрица (Land Matrix)², независима инициатива за мониторинг на големите закупувания на земя в развиващите се страни, от над 1300 документиращи сделки (за общо 48 млн. хектара) от 2000 г., само 8% от инвестициите са ориентирани изцяло към производството на храни, 42% от са в нехранителни производства, а 15% в гъвкави култури (за понятието вж. по-долу). Тези данни показват несъстоятелността на допускането, че повечето мегасделки за закупуване на земя от последните години са свързани с производството на хранителни продукти.

1 FAO. 2003. WTO Agreement on Agriculture: the implementation experience – developing country case studies. Rome.

2 <http://landmatrix.org/en/>

Ускореното развитие на земеделската промишленост след 1945 г. може да се мисли и като ефект на технологичното развитие чрез понятието зелена революция. Става въпрос за прехвърлянето на технологични иновации от военната промишленост към селското стопанство. Емблематичният пример тук е работата на немския химик Фриц Хабер, чийто иновации изиграват ключова роля за развитието на химическите оръжия и взривните вещества през двете световни войни. Същите иновации в промишлената химия (като процеса Хабер-Бош за промишлен добив на амоняк) могат да се ползват и при производството на торовете, без които следвоенната индустриализация на земеделието не би била възможна.

Причините за трансформациите на селското стопанство обаче не бива да се свеждат до автоматичен технологичен пренос, който е лишен от своите обществени и политически измерения. Понякога развитието в сектора се представя като естествен технологичен прогрес, който се случва без участието на хората и следователно е „неизбежен“. Индустриализацията обаче не би се случила без умишлени правителствени политики като Общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС, чрез която се субсидират предимно едрите производители. Правителствата не подкрепят едромащабното производство самоцелно. Целта е била, наред с други фактори, да се субсидира производството на храни като инструмент за намаляването на цените на храните и следователно за смекчаване на социалното напрежение в контекста на Студената война.⁵ Подобни процеси се случват и в Северна Америка. Постепенно, включително и като непредвиден резултат от тези политики, се формират агропроизводители-гиганти, които през 1990-те изпитват нуждата да интернационализират своите пазари и подкрепят търговската либерализация чрез формирането на СТО.

5 https://ec.europa.eu/agriculture/cap-overview/history_en

От сигурност към несигурност: непредвидените дългосрочни ефекти от хранителните политики) Либерализацията на търговията със земеделски продукти води до сериозни противоречия между развитите и развиващите се страни, защото земеделската индустрия в първите се радва на сериозна държавна подкрепа, а това създава неравни условия за участието в международните пазари. Това е така, защото комбинирането на отпадане на тарифните защиты в търговска система, в която едните производители са силно субсидирани, означава създаване на неравни условия. Тези неравни условия няма да отпаднат дори ако изведнъж изчезнат субсидиите, защото вече едрите производители в развитите страни са успяли да се възползват от тях, за да се разсрастнат, чрез вече получената в миналото държавна помощ, до степен, че вече са по-ефективни от останалите. Трябва да се отбележи, че СТО има демократична структура (всички членове имат равен глас). Поради това, че търговските интереси на членовете ѝ са твърде противоположни, бързо започва да се наблюдава неспособност на организацията да взема решения. Стига се до фрагментацията на глобалната търговска политика и появата на множество регионални търговски споразумения, които през последните години започват да се трансформират и във всеобхватни икономически споразумения като СЕТА, с които продължава либерализацията в селскостопанския сектор.

Причините: стимулирането на търсенето на земя за нехранително индустриално производство

Комбинираните ефекти от силно субсидираното земеделско производство и либерализацията на международната търговия след 1989 г. са един фактор, но трябва да се отчетат и някои изменения в търсенето на земя. Допуска се, че то се повишава заради повишеното търсене на храна и хранителните кризи, но преглед на конкретните данни разкрива една по-сложна картина. Някои изследователи обвързват част от повишеното търсене на земя с нарастващото търсене на агрогорива¹, което води до това земята да служи не за производството на храни, а на гориво. Става въпрос за горива, произведени от земеделски технически култури. В Европа вече има множество стратегии и политики за държавна подкрепа за т.нар. биоикономика.² Тук се включва и стимулирането за производство на агрогорива. Пример за това е Директивата за възобновяема енергия от 2009 г., която изисква процентни нива за употреба на агрогорива. Стимулирането на производството на агрогорива се конкурира с производството на храни, защото количеството земя е ограничено, а и зависи от изхабяващи почвите земеделски практики. По-сериозният проблем е в това, че тези политики допълнително задълбочават проблема със заграбването на земя, най-вече в развиващите се страни и повишават хранителната несигурност. Така се стимулира свръхконцентрацията и едромасщабното монокултурно производство.

Допълнителен натиск към заграбване произтича и от разрастването на употребата, производството и търговията с т.нар. *гъвкави култури* (flex-crops)³. В тези случаи става въпрос за култури, които имат многофункционална употреба (като соя, рапица и др.), което силно завишава тяхното търсене. Това (непреднамерено) води до повече стимулиране на едромасщабното, индустриално и монокултурно земеделие, и следователно свръхконцентрация на земята, защото самите култури предполагат монокултурно производство в едри мащаби. А създаването на зависимост у световните хранителни и земеделски системи от малък брой мултифункционални култури (например зависимостта на животновъдството от соята), води до допълнителна несигурност, защото колебания в предлагането (и съответно на цената) само на една стока (като соята) може да дестабилизира цялата система.

1 Вж. Franco, J., Levidow, L., и др. 2010. Assumptions in the European Union biofuels policy: frictions with experiences in Germany, Brazil and Mozambique. 8: Journal of Peasant Studies, 37(4). 2010

2 За анализ на т.нар. биоикономика вж. TNI. 2015. The Bioeconomy: a primer.

3 Вж. Borras, S., Franco, J. и др. 2015. „The rise of flex crops and commodities“ . 8: 43(1). The Journal of Peasant Studies

Причините: спецификите в България

Причините за концентрацията, разбира се, не могат да се ограничат до международните фактори (търговската либерализация, субсидиите и/или изменения в търсенето на земя). Конкретните политически и икономически развития на национално ниво са също от решаващо значение. В България свръхконцентрацията на земеделието трябва да се разбира и в светлината на специфичните реформи на сектора през 1990-те.¹ И по-конкретно необходимо е да се схванат комбинираните ефекти от бързата ликвидация на капитала на кооперативите, съществували преди 1989 г., забавената реституция на земята и възстановяването на собствеността в „реални граници“ отпреди 1944 г., както и загубите на международните пазари след разпада на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ).

Отнемането на капитала на кооперативите и загубата на пазарите им ги поставя в неконкурентна позиция. Наред с това реституцията отдалечава земята от преките производители и я преразпределя към огромен брой наследници, които често нямат нищо общо със селата и/или със земеделското производство. Собствеността на земята силно се фрагментира, което в началото е пречка пред окрупняването по собственост, но впоследствие окрупняването по ползване създава възможност за окрупняването по собственост, което е вече необратимо. Това е така, защото огромният брой дребни собственици, често без интерес към земеделието, са твърде слаби, както и отчуждени едни от други и от земята си, за да имат преговорна власт и да организират ефективно производство. Това дава сравнително предимство на големите арендатори, които по-лесно могат едностранно да определят правилата за наемането на земя. Така възстановяването на справедливостта от насилствената колективизация на (и отчуждаването от) земята след 1944 г., и по-точно конкретната форма на това възстановяване, парадоксално води до нови несправедливости и познатата дълбока криза в сектора от 1990-те.

Много от днешните политики по окрупняване на сектора са и опит да се преодолее земеделската криза от онзи исторически период. Политиките по окрупняване и комасация на практически всички правителства също имат голяма роля за днешното свръхконцентриране; те включват дори пряко преразпределение на земя от държавата към едрите производители.² Проблемът е, че днес, повече от 20 години по-късно, ситуацията е точно обратната. Земеделската земя все още е сравнително раздробена като собственост, но е свръхконцентрирана по ползване. От централно значение за България е и ОСП, която, както бе споменато, с плащанията по първи стълб насърчава предимно големите производители, макар и това вече да започва да се променя. Още повече, България е избрала схема за единно плащане на площ, допълнително благоприятстваща едрите производители. Тази схема обаче не се прилага от старите членки на ЕС.

1 За по-подробен анализ на вж. статията за българския случай в TNI. 2013. „Land Concentration, Land Grabbing and People’s Struggles in Europe..“ стр. 182-211

2 Вж. За Земята. 2016. „Концентрацията на земеделието в България..“

Както бе споменато и в началото, у нас свръхкоцентрацията не е на собствеността, а на ползването, за разлика от страните, в които неравното разпределение на земята има по-стари исторически корени, както е в бившите колонии. Причините за тази специфика се коренят в специфичните реформи в сектора след 1989 г. Но ефектите, независимо от това, че все още собствеността е раздробена, са сходни и в случаите с юридическа монополизация на поземлената собственост. Всичко това показва, че за дефиницията на свръхкоцентрацията като заграбване на земя, юридическата собственост и/или корупцията при сделките имат вторичен характер, а на първо място е изменението на функцията на земеползването и социалните, екологичните и икономическите ефекти.

Съществуват и други процеси, които трябва да се разглеждат във връзка с процесите по заграбването на земя. Например изменението на статута на земеделски земи и/или на земи в национални природни паркове за неземеделско производство като туризъм. Според доклад на „За Земята“ от 2005 г.³, озаглавен „Относно приложението на Специалната програма за присъединяване в областта на земеделието и селските райони (САПАРД)“, че Агенция САПАРД в България не смята за приоритетни проекти, които са свързани с дребното и средното земеделско производство (биологично земеделие, млечната индустрия и др.), създаващо реално развитие на селските райони и работни места, каквато е заявената ѝ цел. Точно обратното, на практика се предпочитат проекти като ски курорти и крайбрежни хотели. Налични са и други връзки в тази посока, например скандално известните „заменки“ са въведени като инструмент за комасация на земеделското производство, но на практика се използват и за промяна на статута на земята (преориентиране на земеделска земя към туристическия бизнес). Трябва да се отбележи, че все пак заявената цел на българските правителства от 1990-те за комасация на земята е успешна, комбинираните ефекти от всички стимули към уедряване дават своя плод и днес земеделското производство у нас е сред най-централизираните в Европа.

---

³ Za Zemiata. 2005. Far Away From Brussels. An Investigation of the implementation the Bulgarian SAPARD programme.
http://old.zazemiata.org/sapard_report_bg.php

Защо заграбването на земята е обществен проблем?

Окрупняването на земеделието е необходимо в някои отрасли (като зърнопроизводството), а и като цяло води до икономии от мащаба и по-високи печалби за големите предприемачи. В определени ситуации това може да доведе до занижаване на цените и следователно до повече хранителна сигурност, но това далеч невинаги е така. Както вече бе споменато, свръхокрупняването на сектора на международно ниво след Студената война и интеграцията на международните хранителни пазари води до повече несигурност. Тя не е породена от никакви обективни тенденции в търсенето и предлагането, а произтича от нестабилности в самите международни и дерегулирани пазари. Но причините са както икономически, така и политически. Активната държавна подкрепа за едромасщабното, монокултурно и индустриално производство има водеща роля. Тази подкрепа **първоначално е замислена като гаранция за хранителната сигурност, но днес вече е неадекватна, защото произвежда несигурност.**

Системата на субсидирането едромасщабно земеделие има своята логика и позитивни страни. Тя е създадена, за да гарантира хранителната сигурност чрез понижаване на цените поради по-евтиното производство, породено от икономии от мащаба при интензивното едро земеделие. Освен това публична подкрепа за индустриалното земеделско производство гарантира и достатъчни нива на хранително производство, за да се подсигури, че изхранването няма да зависи от несигурността на международните пазари. Проблемът е, че днес вече започва да има обратните на замислените ефекти; обществената подкрепа за едромасщабното земеделие започва да произвежда хранителна несигурност, а не хранителна сигурност. Развитието след Студената война и интеграцията на международните пазари и възхода на корпоративните агропромишлените производители, съответно и свръхокрупняването на земеделските земи в световен план, означават по-голяма зависимост от несигурностите вградени в самия пазар. Зависимост на много производства от малко на брой гъвкави култури (като соята) означава повишен риск от нестабилност, защото криза в предлагането на една култура ще дестабилизира цялата система. Субсидирането на единица площ също означава подкрепа за повече култури, изискващи големи площи и по-ниски разходи за труд, което автоматично поставя зърнопроизводството в по-изгодна позиция от зеленчукопроизводството.

Свръхконцентрираното и промишлено земеделско производство има висока икономическа ефективност за индивидуалните инвеститори. Но от тази ефективност невинаги следват положителни ефекти за националната икономика, за обществото като цяло, а още по-малко за околната среда. Високите норми на печалба за индивидуалните предприемачи невинаги означават и положителни социални ефекти. Съсредоточаването на **производството на зърнени или маслодайни култури за износ означава и ниска добавена стойност за националното стопанство**, защото преработката им (съответно по-високата добавена стойност, работните места и т.н.) се изнася в чужбина, заедно със суровината. Този момент се вижда и в цитираните по-горе доклади на Българска академия на науките и на Института за пазарна икономика. Например, само преработката на зърното в брашно повишава добавената стойност близо два пъти, а по-нататъшната преработка (в хлебни изделия,

във фуражи и т.н.) завишава добавената стойност значително. Но България изнася предимно зърно, а не неговите производни. Цитираният доклад на БАН показва,¹ че брутната добавена стойност в сектора след 2008 г. постоянно спада; през 2015 г. е спаднала с 25% спрямо средното ниво за периода 1998-2006 г. Според БАН само за периода след 2007 г. „с модела на свръхедро, монокултурно земеделие в сравнение с модела на традиционното българско производство страната губи около 10 млрд. лв. добавена стойност и около 500 000 работни места (условно целогодишно заети)“.

Производството на качествени хранителни продукти (например биологични плодове и зеленчуци, от друга страна, би създавало относително повече работни места, а и добява много повече към стойността на националния продукт.

Важен е и въпросът за **качеството на работните места**; свръхконцентрация и монокултурно производство не изисква толкова квалифицирани и добре заплатени работници. Освен спада на работните места, трябва да се има предвид, че заграбването на земите довежда и до загуба на поминъка на дребните стопанства. През 1993 г. в България са регистрирани над 1,7 млн. земеделски стопани. В огромната си част те са непазарни и/или полупазарни производители, но това, че не са ефикасни от икономическа гледна точка, не означава, че не са били ефикасни от социална и екологична перспектива.

Дребните и средни производители са по-ефективни от екологична гледна точка по-няколко причини. Те най-често не са ориентирани към монокултурното производство, което е сред централните фактори за ощетяването на околната среда, замърсяването на въздуха и изхбяването на почвите. Биологичните производители най-често са дребни и средни. Индустриалното земеделие е и сред основните причини за загубата на биоразнообразие. Изследванията показват, че възможността за разрешаване на противоречията между изхранването и запазването на биоразнообразието е в агроекологичното производство от по-малък мащаб.²

Дребните стопанства често са щадящи за околната среда, защото не се специализират в силно зависими от петрохимикали монокултурни производства. От социална гледна точка дребните и средните производители са по-ефективни, изследванията показват, че маломасштабното производство има по-голям потенциал да разреши проблема с недохранването и глада.³ Агроекологичното маломасштабно производство може да удвои производството на храна в световен мащаб.⁴ То също има потенциал да намали огромните загуби на храна (около 1/3 от произведената храна се изхвърля преди да се употреби⁵). Дребните и средните производители създават и повече работни места, но преди всичко гарантират прехраната на самите земеделци и хора, които са близки до тях. Тежките социални кризи в България през 1990-те до голяма степен са смекчени от обръщането на града към селото с оглед на изхранването. Днес броят на стопанствата е спаднал значително. През 2013 г. са регистрирани 252 900 такива. Повече от половината от тях (143 600) са много малки (с под 10 дка земя). Броят на най-малките стопанства се стопява и най-бързо. Например от 2010 г. до 2013 г. спада с 43% – от 248 000 през 2010 г. до 143 600 през 2013 г. Всъщност за този период се увеличава единствено броят на стопанствата с над 100 дка. Накратко: **заграбването на земя намалява заетостта**

1 БАН. 2016.

2 Chappell, M., LaValle, L. 2009. Food security and biodiversity: can we have both? An agroecological analysis. 6: 28(1) Agriculture and Human Values.

3 <https://www.theguardian.com/environment/2011/jan/13/world-hunger-small-scale-agriculture>

4 http://www.srfood.org/images/stories/pdf/officialreports/20110308_a-hrc-16-49_agroecology_en.pdf

5 <http://www.fao.org/save-food/resources/keyfindings/en/>

в сектора по два начина. От една страна, се намалява наемната земеделска заетост, от друга страна, драстично намалява и броят на домакинствата, които се изхранват чрез земеделско производство.

Държавната подкрепа за концентрацията на земеделското производство не може да е заместител на адекватната социална политика. Точно обратното, субсидирането на система, която води до спад на работните места, не е социална. Потенциалното занижаване на цените на храните, не може да компенсира реалната загуба на прехраната. Загубата на работни места по селата води и до тяхното обезлюдяване, познато не само в България, а и в цяла Европа. Наред с това съсредоточаването на земеделските инвестиции единствено в регионите (предимно равнинни), подходящи за интензивно производство на зърнени и маслодайни култури, води до задълбочаване на географските неравенства. Планинските региони, подходящи за производството на висококачествени (от гледна точка на крайния потребител) земеделски и животински хранителни продукти, изостават от развитието на сектора и жителите им са принудени да мигрират към големите градове и/или в чужбина. Но обезлюдяването важи и за регионите, в които все пак има високоефективно зърнопроизводство. Това е така, защото производственият модел, базиран на заграбване на земя, е и капиталоемък, т.е. вече не изискват социално значими нива на заетост.

От това, че заграбването на земя води до загуба на прехраната за много голям брой домакинства следва важно противоречие. Субсидираните свръхедри производители действително могат да занижат цените на храните, но това става чрез **невидимо повишаване на социалната цена**. Заграбването на земя по селата води до повишаване на броя на градските бедни, които след това стават зависими от привидно по-евтините цени на промишлените храни. От тази гледна точка неправителственият сектор често остро критикува това, че заграбването на земя води до **отнемане на човешки права**. Тук е важно да се уточни, че в някои страни заграбването на земя се случва и чрез директни форми на принуда и при авторитарни режими на управление. Тогава отнемането на права е по-очевидно, **но непреките икономически принуди имат сходни ефекти – увеличаване на броя на градските бедни, отнемане на правото на прехрана, зависимост на бедните населения от нискокачествени промишлени хранителни продукти, недоброволно изместване на селските населения към града и т.н.**⁶ Разбира се, миграцията към градовете не трябва да се свежда до обществените групи с пониски доходи, значим фактор е това, че градовете предоставят възможността за по-високи доходи и потребление. Обаче това също показва, че става въпрос за липса на условия, подsigуряващи реален свободен избор и е довод за необходимостта от реално развитие на селските региони, както и съответно за превръщането им в по-привлекателни места за живот.

Монокултурното, индустриално и свръхконцентрирано земеделско производство, базирано и на **заграбването на земята**, има и сериозни **негативни екологични ефекти**. Всъщност **социалните и екологичните проблеми са трудно разграничими**. Влошаването на околната среда означава влошаване и на човешката среда. Монокултурният, интензивен и свръхконцентриран земеделски модел е вреден и за здравето на хората и за природата. Напоследък все повече се говори за проблеми свързани с **качеството на храните**, например в България голяма видимост доби фактът, че в Европа големите агропромишлени производители на храни използват двойни стандарти и

⁶ За връзката между отнемането на човешки права и заграбването на земята вж. TNI. 2017. Land Grabbing and Human Rights The role of EU actors abroad.

предлагат храни с по-ниско качество в Източна Европа. Но този проблем не би съществувал, ако потребителите не бяха толкова зависими от големите производители и имаха по-улеснен достъп до преките дребни и средни земеделски производители в България. Създаването на преки връзки между производители и потребители означава затвърждаване на социалните връзки по принцип, води до повече солидарност в обществото и има и преки положителни ефекти върху **качеството на живот**. Честа критика срещу по-качествените хранителни продукти е в това, че понякога те действително имат по-високи цени, но тези критики не могат да водят до твърдения, че висококачествените храни трябва да останат недостъпни. Точно обратното, **държавните агрохранителни политики трябва да подкрепят модели, които разширяват достъпа до качествените хранителни продукти, а не да затвърждават модел, който задълбочава социалните неравенства като ги превръща в неравенства в хранителната диета.**

Индустриалното земеделие е и сред основните фактори зад климатичните промени. В ЕС над 10% от парниковите емисии идват от земеделския сектор (основно от промишлени форми на производство). Освен некачествените храни, индустриалното земеделие има още редица негативни социално-екологични последици. Хербицидите и пестицидите, които се използват в завишени количества в индустриалното производство, водят до натравяния и повишени нива на хронични заболявания при хората. Тяхната употреба води и до замърсяване на питейни води. Високата употреба на торове замърсява реките и океаните. В Добруджа например, където е съсредоточено едромащабното земеделско производство, се стига до замърсявания на водите с нитрати (от високите нива на употреба на торове).⁷ Монокултурното производство е и сериозна причина за загубата на биоразнообразието, в резултат се ощетява не само околната среда, а и разнообразието от земеделски култури, с които се храним. Индустриалното земеделие причинява ерозия и изхабяване на почвите, а завишената нужда от поливане намалява количествата питейна вода, а в някои страни води до опустиняване. Индустриалното земеделие е и сред най-значимите замърсители на въздуха, защото изпусканите азотни съединения се смесват с вече замърсения въздух и се образуват твърди частици, които са изключително вредни за човешкото здраве.⁸

Преходът към агроекологични, поликултурни форми на производство е възможност за устойчиво разрешаване на дълбоката екологична криза, в която се намираме днес. Нуждата от преход към агроекологично земеделско производство вече се признава и на институционално ниво в ЕС. Все още обаче свръхкрупнените и интензивни агропромишлени производители получават сериозна административна и финансова подкрепа от страна на институциите. **Условието за изграждането на агроекологичното производство е по-справедливото разпределение на земята, защото свръхкрупнените и индустриални стопанства могат да имат високи нива на печалби, но не са ефективни от гледна точка на опазването на околната среда.** *Действителното агроекологично производство* изисква и превъзможване на настоящите процеси на свръхкрупняване и същевременен преход към фермерско и устойчиво, а не интензивно и индустриално земеделие.

Свръхкрупняването на земеделието не води до *хранителна сигурност*, както често се твърди, а обратното – до намаляване на *хранителната сигурност*, защото вече рационалността на производителите не е ориентирана към производство на храни за местното население, а на сто-

7 <http://agro.bg/news/article57365.html>

8 <https://www.theguardian.com/environment/2016/may/17/farming-is-single-biggest-cause-of-worst-air-pollution-in-europe>

ки, които са конвертитруеми на международните пазари. Изследванията показват, че имаме спад на производството на качествени хранителни продукти, които предпоставят и висока добавена стойност за националната икономика (като плодове и зеленчуци), и концентриране на земеделието в ръцете на едрите производители на зърнени и/или технически култури (като тези, които се ползват за агрогорива). Допълнителен проблем е, че този процес отнема и хранителната независимост. **С хранителна независимост се имат предвид демократичните възможности за управление на производството на храни, т.е. способността на гражданите да определят заедно какво, как, от кой и за кой ще се произвежда.**

Поради изредените изключително сериозни екологични и социални проблеми, свързани с индустриалното и свръхконцентрирано земеделско производство като цяло и заграбването на земите в частност, **наложително е преосмислянето на допускането, че социалното и екологично развитие по презумпция следват от високата икономическа печалба за частния сектор.** Устойчивото развитие означава компромис между екологичните и социалните съображения, и икономическата ефективност, а не превес на последната. Необходима е дълбока и цялостна реформа на публичните политики в земеделския сектор

Международното признаване на проблема и добри практики

Проблемът със свръхконцентрацията на земеделските земи вече е признат на най-високо международно ниво. Докладите на ООН за правото на храна остро осъждат тези тенденции и посочват, че свръхконцентрацията на земеделието води до повече хранителна несигурност. През 2012 г. Организацията за прехрана и земеделие (ОПЗ) приема Насоки за отговорно управление на собствеността на земя в областта на рибарството и горите в рамките на Националната продоволствена сигурност.¹ В насоките директно се говори за проблема със свръхконцентрацията и се предписват редица добри практики, които могат да възпрат негативните тенденции. ОПЗ предлага поставяне на таван на размера на позволените придобивания на земя и/или изисквания за парламентарни и общински гласувания за сделки в особени големи размери (вж. 12.6). Насърчават се разнообразни, а не монокултурни производствени модели, които не довеждат до мащабни придобивания на правото на ползване от страна на едри инвеститори, и се окуражава съдействието между местни собственици (вж. 12.6). Други предложения са провежданията на независими оценки за потенциалните позитивни и негативни обществени ефекти от планирани големи инвестиционни проекти върху земеделието и хранителната сигурност. В насоките се препоръчва земеделските политики да се обвържат със съображения спрямо и планиране на конкретни стъпки към реализирането на правото на качествена храна, поминък и чиста природа (вж. 12.10).

Препоръките на ОПЗ са подкрепени от браншови и неправителствени организации като „За Земята“ и европейската гражданска коалиция „Да си върнем земята за хранителна независимост“.²

Проблемите, които са свързани със свръхконцентрацията, не се признават само от ООН и ОПЗ, а вече и на европейско ниво. През април 2017 г. Европейският парламент прие резолюция, в която подробно разяснява тези проблеми и предлага серия възможни национални и европейски реформи за сектора. В резолюцията „Относно актуалното положение във връзка с концентрацията на земя в ЕС: как да се улесни достъпът на земеделските стопани до земята?“³ – ЕП рязко осъжда свръхконцентрацията. Сред основните източници, които се цитират от резолюцията на ЕП, е изследване по поръчка на земеделската комисия в ЕП на тема „Размерът на заграбването на обработваема земя в ЕС от 2015 г.“⁴ Във въпросното изследване България е централен пример за лоши практики и негативни процеси, които са разпознати като „заграбване на земя“. България е разгледана като лош пример както поради свръхконцентрацията на земеделска земя, така и защото правителствата продължават активно да подкрепят комасацията.

В резолюцията на ЕП се говори директно за *заграбването на земя* и се отчита, че проблемът е и европейски. Заявява се, че неравното разпредление на земя създава неравенства в разпределението на субсидиите, защото преките плащания, съставляващи голяма част от разходите по ОСП, се определят на хектар. Отчетена е и **липсата на прозрачност** за концентрацията на собствеността,

1 FAO. 2012. Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure

2 <https://handsontheland.net/>

3 ЕП. 27 Април. Актуално положение във връзка с концентрацията на земеделска земя в ЕС: как да се улесни достъпът на земеделските стопани до земята?

4 Комисия по земеделие и развитие на селските райони на ЕП. 2015. „Extent of Farmland Grabbing in the EU.“

а не само на ползването. Липсва и достатъчно прозрачност относно това какъв дял от големите производители са свързани лица, дори когато са юридически отделени. От тази липса на прозрачност следва, че е възможно действителното разпределение (на земята и субсидиите) да бъде още по-неравно, защото, както се заявява в Резолюцията на ЕП, наличните данни „не дават възможност да се установи каквото и да било относно собствеността и контрола на земеделските стопанства“. Казано иначе, възможно е реалната свръхконцентрация да е още по-голяма, защото свързаните лица остават извън официалните данни. В резолюцията се заявява, че продажбата на земя на неселскостопански инвеститори и на холдингови дружества е проблем в целия Съюз. Земята е определена като „все по-оскъден ресурс, който не подлежи на увеличение“; че „представлява основа за правото на човека на здравословна и достатъчна храна, както и за много екосистемни услуги, които са жизненоважни за оцеляването, поради което не следва да се разглежда като обикновена стока“.

Като цяло резолюцията на ЕП е изключително критична към заграбването на земите и предлага серия реформи в сектора на европейско и национално ниво. Тя бе подкрепена, подобно на препоръките на ОПЗ, от неправителствени организации като коалицията „Да си върнем земята за хранителна независимост“, от която екологично сдружение „За Земята“ е част. Някои от ключовите предложения са в следните посоки:

- **Прозрачност.** ЕП призовава Европейската комисия **да създаде обсерватория за събиране на данни за равнището на концентрацията** на земеделската земя в ЕС. Обсерваторията следва да следи цените на земята и на арендите, пазарните движения и да регистрира загубите на земеделски земи, произтичащи от смяна на земеползването. Също така обсерваторията трябва да следи за плодородието и ерозията на почвите. Прозрачността е изключително важна, защото реформите, целящи да поощрят дребните и средните производители, са изправени пред опасността едрите производители да разбият юридическите си регистрации на множество свързани лица, а това да остане скрито за публичната администрация. Конкретно в България има сериозен недостиг на прозрачността относно разпределението на собствеността, а такава е необходима, за да могат да се приложат уместни реформи.
- **Национални реформи.** ЕП насърчава страните членки да съсредоточат усилията си за създаване и поддържане на модел, **основаващ се на семейното селско стопанство**. Инструментите, които са предложени са използването на данъчната политика; схемите за подпомагане и финансиране чрез ОСП. ЕП призовава държавите членки да поощряват малките семейни земеделски стопанства и устойчивите методи на производство. Препоръчват се мерки за **борба със спекулативната търговия със земеделска земя**. Търси се ограничаване на земеползването за неземеделски цели. Настоява се, че поземлените политики трябва да са ориентирани към предоставяне на широко, справедливо и равноправно разпределение на собствеността върху земята и на достъпа до земя, поради значимата социална функция на владението и управлението на земята. ЕП препоръчва на страните членки „да използват такива инструменти за регулиране на пазара на земя, които вече се използват успешно в някои държави членки в съответствие с разпоредбите на Договора за ЕС, като например държавно лицензиране на продажбите на земя и отдаването под аренда, преимуществено право на изкупуване, задължение за обработване на земята от страна на арендаторите,

ограничения върху правото на закупуване от страна на юридически лица, горна граница на броя на хектарите, които могат да бъдат изкупени, отдаване на предпочитание на земеделски стопани, управление на земеделска земя чрез поземлени фондове, индексация на цените във връзка с доходите на земеделските стопанства и др.“. В тази връзка, както се посочва в Резолюцията, необходима е общоевропейска дефиниция за категорията „активен земеделски стопанин“, която да се обвърже с критерии като работа в стопанството.

- **Реформиране на ОСП и активно използване на вече съществуващите възможности за ограничение на концентрацията.** Предложени са редица конкретни реформи на ОСП, целящи да подпомогнат дребните и средните стопанства, и да ограничат свръхконцентрацията на земята. Предлага се директните плащания да се изплащат „въз основа на екологичните и социално-икономическите обществени блага, които стопанствата произвеждат, вместо въз основа на площта, която заемат“. Посочва се, че държавните членки имат възможност да намаляват директните плащания над тавана от 150 000 EUR с минимум 5%, както е предвидено в чл. 11 от Регламента относно директните плащания. Както се пояснява в Резолюцията, „съгласно реформираната ОСП следва да бъдат въведени тавани и схемата на директните плащания следва да бъде коригирана по начин, който да дава допълнителна тежест на първите хектари, и че следва да бъдат предприети мерки за улесняване на инвестициите и отпускането на директни помощи на малките земеделски стопанства“. На Комисията се препоръчва да въведе по „по-ефективна система за разпределяне на помощи с цел предотвратяване на концентрацията на земеделска земя“. Страните членки са призовани да използват съществуващите възможности в ОСП за ограничаване на заграбването на земя. Такъв пример е възможността 30% от директните плащания да се определят за първия хектар от стопанството, за да се укрепят малките и семейните производители. Европейската комисия е насърчена да създаде механизми за улесняване на достъпа до кредит за дребните, средните и младите земеделци. Европейската комисия е призована да разработи специфични мерки за борба с концентрацията на земеделската земя, които да залегнат в ОСП след 2020 г.

Признаването на проблема със свръхконцентрацията не е само на европейско ниво; отделни страни членки също предприемат мерки, за да възпрат заграбването на земите. В България такива мерки изцяло липсват, а са необходими. В Полша, от друга страна, през 2017 г. бе въведено пет годишно ограничение за продажба на земя единствено на индивидуални земеделци или публични инвестори. Там категорията „индивидуален земеделец“ е дефинирана от закона и ограничена до производители, които притежават не повече от 300 хектара и живеят поне от пет години в общината, където е стопанството им. Ограничението е продиктувано и от протестите на полски фермери от 2016 г. Рестрикциите върху свободната търговия със земя не са нещо ново. Например конституционният съд на Западна Германия през 1967 г. постановява, че търговията със земя не може да е свободна, както е при други стоки, защото земята не може да се увеличава, а наред с това е обществено необходима за изхранването.

Какви са необходимите реформи у нас?

Къде е България? Както бе споменато, а и както показват предишни изследвания¹, българската държавна политика продължава да стимулира свръхконцентрацията на земеделската земя. Политиките по комасация продължават да бъдат сред водещите в сектора. Например в предложения за обсъждане през 2016 г. нов Кодекс на поземлените отношения няма предвидени никакви мерки за справяне със свръхконцентрацията на земята. В него все още държавната политика в сферата на поземлените отношения стъпва на принципи като „насърчаване на уедряването на земеделските земи с цел повишаване на конкурентоспособността“. В публичното пространство продължават да се чуват заявки като това, че „Ние успяхме да постигнем едно добро окрупняване по ползване, но много по-важно оттук насетне е да постигнем окрупняване по собственост“²

Уместно е България да отчете реалното състояние на сектора; социалните, екологичните и икономическите проблеми свързани със свръхконцентрацията; и международното признание (от институции като ЕП и ОПЗ) на проблема. Всъщност сред политическите елити такова разбиране вече започва да се оформя. Цитираната Резолюция на ЕП бе подкрепена от всички парламентарни групи в ЕП и от 86% от евродепутатите. Практически всички български представители в ЕП подкрепиха Резолюцията (със 17 «за» и 1 «въздържал се»), т.е. представителите както на опозиционните, така и на управляващите партии подкрепят принципно нуждата от реформи в сектора. Остава единствено тази подкрепа да се преведе в конкретни политически действия и мерки за възпиране на свръхконцентрацията на земята и подпомагане на дребното и средното земеделско производство.

¹ За Земята. 2016. БАН 2016.

² http://www.agroTV.bg/p_7317Kodeks-za-zemqta---kak-shte-regulira-toj-pozemlenite-otnosheniq-u-nas.html

Съществуват редица възможни посоки за действие на национално ниво. Ключовите мерки трябва да са в следните посоки:

1. Изискване на задълбочаване на реформите в ОСП през следващия период. Схемите за единни плащания на площ трябва да бъдат изоставени, защото фаворизират най-големите производители и производства, които създават по-малко добавена стойност в икономически, социален и екологичен смисъл за разлика от сектори като зеленчукопроизводството. В настоящия си вариант по-голямата част от субсидиите се прибавят директно към дохода на предприемачите. Така няма никакви обръзващи условия относно това как (и дали) въпросните средства ще бъдат реинвестирани и под каква форма. Трябва субсидиите да бъдат обвързани с изисквания за конкретните социални, икономически и екологични ефекти от субсидираното производство. Субсидиите са обществени и от тях трябва да следват ясни обществени ползи.
2. Промотиране на качествена и здравословна диета. Потреблението на свежи и сезонни местни продукти може да стимулира дребните и средните земеделски стопани. Подпомагането на такова потребление може да стане чрез използване на повече качествени продукти от дребни и средни български производители в обществените институции. Възможно е това да се случи чрез поставяне на социални и екологични критерии за храните, които са закупвани чрез обществени поръчки и/или вече съществуващи програми като „Училищен плод“. Възможно е да се заложи процент, който трябва да бъде от непреработени храни от местни производители. Училищата и детските градини са от първостепенна важност, защото там се създават хранителни навици, а и качествената храна е важна за подрастващите. Наред с това, подобни политики могат да са благоприятстващи за стимулирането на дребни и средни земеделски производители на качествени хранителни продукти.
3. Субсидиите за едрите земеделски стопанства са лош заместител за дефицитите в адекватната социална политика. Затрудненият достъп до храна (поради ниски доходи) не може да се компенсира с финансирането на производства на некачествени индустриални хранителни продукти. Вместо това е по-адекватно да се мисли за подкрепата на държавни обществени кухни (училищни, социални и др.), които използват здравословни и качествени продукти на дребни и средни земеделски стопанства.
4. Слагане на тавани на закупуването на поземлени масиви. Такива ограничения могат да са преки и непреки, като вторите включват например данъчната политика. Едрите производители не трябва да бъдат стимулирани чрез ниски данъци, а точно обратното, данъчното им бреме трябва да се повиши, за да се ограничи прекомерното им разрастване и тенденциите към монополизация.

5. Ясна дефиниция на категорията земеделец. В сегашните документи тя е прекалено обща и неясна. Например в предложения нов Кодекс за поземлените отношения „земеделец-стопанин„ е определен като „лице, което самостоятелно или заедно с лица от домакинството си или наети лица, се занимава със селскостопанска дейност.“ Така дефинирано, понятието е толкова общо, че може да включва агропромишлени гиганти и дребни семейни стопанства. Необходимо е дефиницията за земеделец да се стесни, за да се обвърже с труда в стопанството, образованието, местожителството и др. Това ще помогне на държавните политики да бъдат насочени към преките земеделски производители, които създават социална, екологична и икономическа стойност за цялото общество.
6. Непазарните и полупазарни производства (като градското земеделие) трябва да се разглеждат като част от хранителната система; трябва да се подкрепят, а не да се маргинализират умишлено. Общините могат да преразпределят неизполвани малки парцели земя за лични стопанства.
7. Държавните и общинските политики трябва да подкрепят развитието на съществуващите фермерски пазари и като цяло развитието на къси вериги за доставки на хранителните продукти. Избягването на посредниците и достъпа на дребни и средни производители до потребителите означава по-високо дял от приходите към преките производители.
8. Необходимите структурни реформи в сектора трябва да насърчават производства с висока добавена стойност, а не първични стоки (като слънчоглед, пшеница и др.) с ниска добавена стойност за икономиката. Трябва да се подкрепя поликултурното и широкоспектърно производство на множество хранителни продукти, а не тясната специализация в капиталоемки производства, които не допринасят за националната икономика и имат негативни социалноекологични последици.
9. Уместните реформи трябва да се изграждат върху ясни и подробни публични данни. Необходимо е да се гарантира публичността на данните за концентрацията не само по ползване, а и по собственост. В новия Кодекс за поземлените отношения се предлага към Министерство на земеделието и храните да се създаде Национален електронен регистър на земеделските земи. Този регистър може да се използва за тази цел, но е необходимо да се включат изисквания за събиране, систематизиране и представяне на данни за концентрацията на собствеността и ползването на земеделската земя в България. Важно е да се систематизира и представи публична информация за екологичното състояние на земите, изтощаването на почвите и ерозията.
10. Необходимо е прекратяване на практиките по преразпределение на държавни и общински земи към големите агропромишлени производители. В тази връзка трябва да се прекратят спорните практики за преразпределение на правото на земеползване на т.нар. „бели петна“ от дребните собственици към едрите производители. Държавната политика трябва да зачита правата и на дребните собственици, а не те да бъдат разглеждани като пречка.

11. Необходимите реформи в сектора трябва да отразяват проблемите, очертани в този доклад, както и да вървят в посока към повече прозрачност, гражданско участие и широк дебат, поради високата степен на значимост на хранителните и поземлените политики за цялото общество.
12. Необходимо е изграждането на интегрирана стратегия за хранителни и поземлени политики, отчитаща проблемите свързани със свръхконцентрацията. Тази стратегия трябва да стъпва на принципите на отворения обществен дебат, прозрачността и да се възползва от съществуващите изследвания в областта.

Концентрацията на земеделието в България. Необходими реформи.

Автори: Георги Медаров, Ивайло Попов, Тодор Славов

Декември, 2017 г.

Настоящата публикация се издава под Creative Commons лиценз. Ще сме благодарни, ако ни изпратите копие или линк от материала, в който е цитиран доклада на info@zazemiata.org.

За Земята
Приятели на Земята България

Настоящата публикация се издава с финансовата подкрепа на Европейския съюз по проект EYD:2015: Spotlight on the global food-land-climate nexus: mobilizing European support for sustainable management of natural resources and human right to food. Изказаните позиции и мнения, както и представената информация са отговорност на За Земята и донорът не може да бъде ангажиран и не носи отговорност за тях.